

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ISSN 1303-5746

JOURNAL OF
FACULTY OF THEOLOGY
ISTANBUL UNIVERSITY

Sayı/Number: 33

Yıl/Year: 2015

Basım Yılı: 2016

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ (İÜİFD)
JOURNAL OF FACULTY OF THEOLOGY ISTANBUL UNIVERSITY (JFTIU)

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Adına Sahibi / Owner on Behalf of Faculty
of Theology of Istanbul University
Murteza Bedir (Dekan/Dean)

Editör / Editor
Hüseyin Hansu

Yardımcı Editör / Co-Editor
Mustafa İsmail Bağdatlı

Yayın Sekreteri / Editorial Secretary
Ahmet Aydın

Bölüm Editörleri / Section Editors

Şükrü Özen
Abdullah Tırabzon
Abdülhameed Majeed
Ayşe Zişan Furat
Veysel Kaya
Ali Öztürk

Son Okuma / Redaction

Bünyamin Ayçiçeği
Reyhan Çorak
Mustafa Özağaç

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdurrahman ACAR (Prof.Dr.), Rahim ACAR (Prof.Dr.), Alparslan AÇIKGENÇ (Prof.Dr.), Muhsin AKBAŞ (Prof.Dr.), Yasin AKTAY (Prof.Dr.), Mehmet AKKUŞ (Prof.Dr.), Halis ALBAYRAK (Prof.Dr.), Recep ALPYAĞIL (Doç.Dr.), Ramazan ALTINTAŞ (Prof.Dr.), Abdüsselam ARI (Doç.Dr.), Ali ARSLAN (Prof.Dr.), Zeki ARSLANTÜRK (Prof.Dr.), Nevzat AŞIK (Prof.Dr.), Muhammed ABAY (Yrd. Doç.Dr.), Mahmut AY (Yrd.Doç.Dr.), İrfan AYCAN (Prof.Dr.), Hidayet AYDAR (Prof.Dr.), İbrahim Hakkı AYDIN (Prof.Dr.), Ömer AYDIN (Prof.Dr.), Yaşar AYDINLI (Prof.Dr.), Osman AYDINLI (Prof.Dr.), Fahmettin BAŞAR (Prof.Dr.), Vahdettin BAŞÇI (Prof.Dr.), İrfan BAŞKURT (Doç.Dr.), Kemal BATAK (Doç.Dr.), Abdülaziz BAYINDIR (Prof.Dr.), Mehmet BAYRAKDAR (Prof.Dr.), Bayraktar BAYRAKLI (Prof.Dr.), M.Faruk BAYRAKTAR (Prof.Dr.), Mürteza BEDİR (Prof.Dr.), Ramazan BİÇER (Prof.Dr.), Nahide BOZKURT (Prof.Dr.), Ömer BOZKURT (Yrd.Doç.Dr.), H.İbrahim BULUT (Doç.Dr.), Kerim BULADI (Doç. Dr.), Mehmet BÜYÜKDERE (Prof. Dr.), Yılmaz CAN (Prof.Dr.), Hasan CİRİT (Doç.Dr.), İsmail ÇALIŞKAN (Prof.Dr.), İlyas ÇELEBİ (Prof.Dr.), Mehmet ÇELİK (Prof. Dr.), Yakup ÇİÇEK (Prof.Dr.), Mehmet DALKILIÇ (Prof.Dr.), Muhsin DEMİRCİ (Prof.Dr.), Kürşat DEMİRCİ (Doç.Dr.), İsmail DEMİREZEN (Doç.Dr.), Abdülkadir DONUK (Prof.Dr.), Recai DOĞAN (Prof.Dr.), İbrahim Kafi DÖNMEZ (Prof.Dr.), Ali DURUSOY (Prof.Dr.), Yaşar DÜZENLİ (Prof.Dr.), Feridun M.EMECEN (Prof.Dr.), İzzet ER (Prof.Dr.), Ali ERBAŞ (Prof.Dr.), Hüsamettin ERDEM (Prof.Dr.), Mustafa ERDEM (Prof.Dr.), Ayşe Zişan FURAT (Doç.Dr.), Necmettin GÖKKIR (Doç.Dr.), Bilal GÖKKIR (Doç.Dr.), Musa Kazım GÜLÇÜR (Yrd.Doç.Dr.), Zekeriya GÜLER (Prof.Dr.), Sıtkı GÜLLE (Prof.Dr.), Hacı Mehmet GÜNAY (Prof.Dr.), Osman GÜNER (Prof.Dr.), Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Prof.Dr.), Abdurrahman HAÇKALI (Prof.Dr.), Ömer Faruk HARMAN (Prof. Dr.), Hüseyin HANSU (Doç.Dr.), Dursun HAZER (Prof.Dr.), Hayati HÖKELEKLİ (Prof.Dr.), Davut HUT (Dr.), M.Zeki İŞCAN (Doç. Dr.), Abdullah KAHRAMAN (Prof.Dr.), İsmail KARA (Prof.Dr.), Mustafa KARA (Prof.Dr.), N.Ünal KARASLAN (Prof.Dr.), Faruk KARACA (Prof.Dr.), Ahmet KAVAS (Prof.Dr.), Mahmut KAYA (Prof.Dr.), Fahri KAYADİBİ (Prof.Dr.), Ziya KAZICI (Prof.Dr.), Bilal KEMİKLİ (Prof.Dr.), İmaduddin Khalil (Prof.Dr.), A.Saim KILAVUZ (Prof.Dr.), Recep KILIÇ (Prof.Dr.), Sadık KILIÇ (Prof.Dr.), Celal KIRCA (Prof.Dr.), Abdullah KIZILCIK (Doç.Dr.), Ferhat KOCA (Prof.Dr.), Hasan KURT (Prof.Dr.), Saffet KÖSE (Prof.Dr.), Yaşar Abit KOÇAK (Prof.Dr.), Mustafa KÖYLÜ (Prof.Dr.), Zekeriya KURSUN (Prof.Dr.), İlhan KUTLUER (Prof.Dr.), Bekir KUZUDİŞLİ (Doç. Dr.), Talip KÜÇÜKCAN (Prof.Dr.), Muhtinin MACİT (Doç.Dr.), Yurdağül MEHMETOĞLU (Prof.Dr.), Ahmet Yaşar OCAK (Prof. Dr.), Hakan OLGUN (Doç.Dr.), Mesut OKUMUŞ (Prof.Dr.), Reşat ÖNGÖREN (Prof.Dr.), Hakkı ÖNKAL (Prof.Dr.), Abdülkerim ÖZAYDIN (Prof.Dr.), Tahsin ÖZCAN (Prof.Dr.), Abdurrahman ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Metin ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZKARCI (Prof.Dr.), Mevlüt ÖZLER (Prof.Dr.), Haneî PALABYIK (Prof.Dr.), Hüseyin PEKER (Prof. Dr.), Selahattin POLAT (Prof.Dr.), Mehmet Saffet SARIKAYA (Prof.Dr.), Hüseyin SARIOĞLU (Prof.Dr.), A.Nedim SERİNSU (Prof. Dr.), Burhanettin TATAR (Prof.Dr.), Mustafa TAHRALI (Prof.Dr.), Mustafa TEKİN (Doç.Dr.), Nihat TEMEL (Prof.Dr.), Mustafa Zeki TERZİ (Prof.Dr.), Nuri TINAZ (Doç.Dr.), Kasım TURHAN (Prof.Dr.), Süleyman TULUCU (Prof.Dr.), Talip TÜRCAN (Prof.Dr.), Osman TÜNER (Prof.Dr.), Mustafa USTA (Prof.Dr.), Mazlum UYAR (Prof.Dr.), Yavuz ÜNAL (Prof.Dr.), İsmail Safa ÜSTÜN (Prof. Dr.), İsmail YAKIT (Prof.Dr.), Ahmet YAMAN (Prof.Dr.), Cafer Sadık YARAN (Prof.Dr.), Metin YASA (Doç.Dr.), Davut YAYLALI (Prof.Dr.), Nesimi YAZICI (Prof.Dr.), Hüseyin YAZICI (Prof.Dr.), Adem YERİNDE (Doç.Dr.), Yavuz YILDIRIM (Yrd.Doç.Dr.), Ali YILMAZ (Prof.Dr.), İsmail YİĞİT (Prof.Dr.), A.İhsan YİTİK (Prof.Dr.), Metin YURDAGÜR (Prof.Dr.), Ahmet YÜCEL (Prof.Dr.),

Yönetim Yeri / Administration Place

İskenderpaşa Mahallesi, Horhor Caddesi, Kavalalı Sokak, No:1 A-Blok 34080 Fatih/İstanbul.
Tel: (212) 532 60 20, Faks: (212) 532 62 07, e-posta: ilhdergi@istanbul.edu.tr

İÜİFD yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
İÜİFD'de yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları İÜİFD'ye ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınmaz.

JFTIU is a biannual peer reviewed international journal.

Legal and scientific responsibility of the published articles belong to the author.

All rights of the published materials belong to JFTIU. These materials cannot be republished, duplicated or moved to an electronic environment partially or completely without permission.

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iuilah>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

OSMANLI DÖNEMİ FENER RUM PATRİKLERİNİN SEÇİMİ /
THE ELECTIONS OF THE PHANAR PATRIACHS IN THE OTTOMAN PERIOD

Salih İnci
9-58

ADLİ PSİKİYATRİNİN VERİLERİ İŞİĞİNDA DİNİ SORUMLULUKLARA PSİKOLOJİK
BAKIŞ / PSYCHOLOGICAL VIEW TO RELIGIOUS RESPONSIBILITIES, IN THE LIGHT OF
THE FORENSIC PSYCHIATRIC DATAS

Ümit Horozcu
59-96

TEK PARTİ DÖNEMİNDEKİ BAZI DİNÎ YAYINLARIN YASAKLANMA SEBEPLERİ /
THE REASONS OF PROHIBITION OF SOME RELIGIOUS PUBLICATIONS IN THE
SINGLE PARTY ERA

Kamil Coştu
97-122

HASAN BASRİ ÇANTAY'IN "KUR'ÂN-I HAKÎM VE MEÂL-İ KERÎM" İSİMLİ ESERİNDE
TASAVVUFÎ YORUMLAR / SUFI INTERPRETATIONS IN HASAN BASRI ÇANTAY'S
"KUR'ÂN-I HAKÎM VE MEÂL-I KERİM"

Mahmud Ay
123-146

İMAM HATİP ORTAOKULLARINDA GÖREV YAPAN ÖÇRETMENLERİN DİSİPLİN
PROBLEMLERİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ / THE OPINIONS OF TEACHERS
WORKING IN IMAM HATIP SECONDARY SCHOOLS ABOUT DISCIPLINE PROBLEMS

Mustafa İsmail Bağdatlı
147-166

ISAAC MAYER WISE: AMERİKAN REFORM YAHUDİLİĞİNİN KURUCUSU /
ISAAC MAYER WISE: THE FOUNDER OF AMERICAN REFORM JUDAISM

Mahmut Salihoglu
167-178

KADINLARIN CEMAATLE KILINAN NAMAZLARA İŞTİRAKİ VE NAMAZLARININ
EDASI / WOMEN'S ATTENDANCE TO THE CONGREGATIONAL PRAYERS AND THEIR
PERFORMANCE OF PRAYERS

Abdullah Tırabzon
179-204

DOĞRUDAN SATIŞ YÖNTEMLERİNDEN ÇOK KATLI PAZARLAMA (NETWORK MARKETING) VE FİKHÎ DEĞERLENDİRMESİ / MULTI-LEVEL MARKETING AS A METHOD OF DIRECT SELLING FROM THE POINT OF ISLAMIC JURISPRUDENCE

Abdullah Durmuş
205-228

الاتجاه السياسي في تفسير المنار (عرض وتحليل لمجموعة من القضايا السياسية)

POLITICAL DIRECTION IN AL-MANAR INTERPRETATION (DISCUSSION AND ANALYSIS FOR A GROUP OF POLITICAL ISSUES)

Odeh Abdullah / Mahmoud Sallom
229-258

**TOPLANTI, SEMPOZYUM, ÇALIŞTAY /
MEETING, SYMPOSIUM, WORKSHOP**

“Şîa ve Hadis” Paneli,
(Bilim ve Sanat Vakfı Medeniyet Araştırmaları Merkezi, 18 Nisan 2015)

Seyit Ali Güşen
259-266

Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Sempozyumu
(İlmi Etüdler Derneği, 15 Şubat 2015)

Rumeysa Nurdan Akyüz
267-271

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Ahmet Selahaddin Bey, Kabe Yollarında: Surre Alayı Hatıraları, haz. İsmail Kara, Yusuf Çağlar (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015), 206 s.

M. Talha Çiçek
272-276

Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sırâtmüstakîm Mecmuası

Reyhan Çorak
277-286

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sırâtımüstakîm Mecmuası

Ait oldukları milletlerin geçmişi ile geleceği arasında bir köprü vazifesi gören süreli yayınlar ve bunların içinde yer alan mecmûalar, tarihin, edebiyatın, ilmî, fikrî, siyâsî ve kültürel hayatın hem geçmiş mirasını bize aktaran, hem de geleceğin inşâsında kullanılabilecek malzemeyi veren kıymetli birer arşiv ve önemli vesikalar hükmündedir.

Tanzimatla birlikte toplumsal hayatımızda yer almaya başlayan ve birbirinden farklı pek çok mevzûyu ihtiva eden bu dergilerin en önemlilerinden biri de hiç kuşkusuz *Sırâtımüstakîm*¹, daha sonraki adıyla *Sebilürreşâd*'dir.

Bilindiği gibi, yayın hayatına 1908 yılında başlayan *Sırâtımüstakîm*, dönemine dair, özellikle Türk ve İslâm dünyasını ilgilendiren hemen her konudaki meseleye yer vermiş bir mevkütedir. Bu bakımdan günümüzü anlamada son derece önemli bir belge niteliği taşıyan dergi, "*İslâm'dan ve millî ruhdan uzaklaşma hareketi karşısında mevkî alan İslâmî millî bir müessese*"² şeklinde vasıflandırılarak, devrin siyâsî, ahlâkî ve içtimâî problemlerini hem ortaya koymuş hem de çözüm üretmeye yönelik yazılar yayımlamıştır.

Sırâtımüstakîm-Sebilürreşâd mecmuası Japonya ve Çin'den İspanya ve İngiltere'ye, Sibiryâ'dan Afrika ortalarına, Yemen ve Hindistan'a kadar çok geniş bir coğrafyada takib edilmiş bir yayın organıdır. Bu sebeple, oralarda yaşayan okuyucuların kaleminden, bölgelerinde ortaya çıkan hemen her konudaki mesele ve habere yer veren yazılara sayfalarını açmış olduğundan

¹ Makalede derginin her iki ismi de orijinal imlâsı ile değil günümüz alfabesine çevrilmiş yayımında tercih edilen imlâ şekliyle yazılmıştır.

² M. Ertuğrul Düzdağ, "Bir devri Temsil Eden Dergi Yakın Tarihimizin Canlı Şahidi: *Sırâtımüstakîm - Sebilürreşâd*", *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi - 1908-1925- Sırâtımüstakîm Mecmuası*, İstanbul, 2013, C.1, s. IX.

özellikle günümüzde bu coğrafyalarda var olan bir çok devlet ve millet için de zengin malzemeye sahiptir. Osmanlı Türkçesi ve eski harflerle yayınlanmış olan bu yakın tarihin çok yönlü belgesinin tam koleksiyonu, dünya ve Türkiye'deki kütüphanelerde bile nâdiren bulunabildiği halde, 2011 yılında, Japonya Tokyo'daki Toyo Üniversitesi tarafından CD'lere aktarılarak bedeli karşılığında, araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Bu da mecmuanın dünya ilmî çevrelerinde nasıl değerlendirildiğinin açık bir göstergesidir.

Adı, başmuharriri Mehmed Âkif'le beraber anılan *Sırâtılmüstakîm*, yıllar önce bu koleksiyonun günümüz ilim ve kültür hayatına kazandırılabilmesi için aradığı desteği temin edemeyen M. Ertuğrul Düzdağ Bey'in ısrarlı çalışmaları neticesinde, bu günün harflerine aktarılmış ancak basım imkânı bulamamıştı. Mehmed Âkif yılı ilân edilen 2013 yılından itibaren Bağcılar Belediyesi'nin desteğiyle bu imkânı bulan dergi, yeniden gözden geçirilerek günümüz harfleriyle yine belediyenin Mehmed Âkif Ersoy Kültür Merkezi bünyesinde kurulmuş olan Mehmed Âkif Araştırma Merkezi'nin ilk eseri olarak yayımlanmıştır. Proje M. Ertuğrul Düzdağ'ın sorumluluğunda, Prof. Dr. Mustafa İsmet Uzun ve ekibinin titiz çalışmalarıyla sürmektedir. Aslı 641 sayı halinde neşredilmiş bulunan mecmuânın tamamı yeniden yayıma hazırlanmakta olup şimdikiye kadar (Ekim 2015) ilk beş cildi okuyuculara sunulmuştur. "*Yakın tarihimizin fikir sahasındaki en önemli yayım organı*"³ olarak nitelendirilen derginin tekrar ilmi hayata kazandırılması, son derece önemli bir hizmettir.

Bu yayımda, *Sırâtılmüstakîm*, aslına sadık kalınarak düzenlenmiş yazı, haber ve makale metinlerine herhangi bir ekleme-çıkarma yapılmamış veya sadeleştirilmemiştir. Sayfalar, derginin aslı gibi çift sütun olarak tertip edilmiş, yeni cildin sayfa numarası, sayfa üstlerinde dış tarafa; asıl metninki ise iç tarafa konulmuştur. Herbir cilde, içinde, her cildin asıl metni ile o ciltteki dergi kapaklarının da bulunduğu bir de CD eklenmiştir.⁴

³ M. Ertuğrul Düzdağ, *a.g.m.*, s.IX

⁴ *Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi - 1908-1925 - Sırâtılmüstakîm Mecmuası*, İstanbul, 2013, C.1, s. VIII

Kapaklarda genel olarak yayım hakkında teknik bilgiler verilir. *Sırâtı müstakîm*'in ön kapağı da bu tür mâlûmâtı ihtiva etmektedir. Derginin adı, numarası, hangi periyotta yayımlandığı, kısaca muhtevası, kaç nüsha basıldığı, kurucuları, irtibat adresi vs. burada yer alır. Münderecât başlığı altında o sayının yazarları ve yazı başlıkları, okuyucuyu ilk merhalede bilgilendirmek maksadıyla yine burada zikredilir.

Ön kapakta bulunan bu konuların (tarihler, basım yeri ve matbaası, yazar kadrosunun isimleri ve yazı başlıkları v.s.) pek çok açıdan önemi büyüktür. Araştırmacılara sistematik bilgi verir, neşriyâtın takibini kolaylaştırır, izi kaybedilmiş bir mevzû hakkında ipucu sağlar.

Sırâtı müstakîm'in arka kapakları, kimi sayılarda sadece basım yeri veya yerleri hakkında bilgi ihtiva ederken kimi sayılarda da reklam ya da duyuru maksatlı bilgilere yer vermektedir. Örneğin satışa çıkarılan bir neşriyatın tanıtımı ya da bir kırtasiye dükkanında bulunabilecek her çeşit malzemenin adı ziredilerek yapılan reklam, İstanbul ahâlisinin sosyo- kültürel özelliklerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Zaman zaman derginin yayımına dair aksaklıklar da halka bu kısımdan duyurulmuştur.

Birinci cildin başına, M. Ertuğrul Düzdağ tarafından “Bir Devri Temsil Eden Dergi Yakın Tarihimizin Canlı Şahidi *Sırâtı müstakîm - Sebülürreşâd*” ismiyle bir “Giriş” yazılmıştır. Bu bölümde derginin neşir hayatına başladığı tarihten itibaren geçirdiği bütün dönemler, küçük başlıklar halinde kısa kısa izah edilmiştir.

Dergi, Meşrûtiyet'in ilânından (10 Temmuz 1324 / 23 Temmuz 1908) otuz beş gün sonra 14 Ağustos 1324 / 27 Ağustos 1908 tarihinde İstanbul'da, “*din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulûmden bâhis haftalık gazetedir*” alt başlığı ile yayım hayatına başladı. 50. sayıdan itibaren, “*siyasiyâttan ve bilhassa gerek siyasî ve gerek içtimâî ve medenî ahvâl ve şûûn-ı İslâmiyye'den bahseder*” ifadesi, bu alt başlığa eklenmiştir. Kurucuları ve imtiyaz sahipleri, Eşref Edip Bey ve Mardinizâde Ebu'l-Ulâ Bey'dir. Eşref Edip Bey, tahrir heyeti içinde de yer almış, özellikle

yapılan konferans, vaaz ve konuşmaların tesbit ve yayımında büyük hizmetlerde bulunmuştur.⁵

İslâm beldelerinin içine düştüğü veya düşürüldüğü kültürel ve dinî kargaşayı azaltmak niyetiyle ilmî, fikrî ve edebî vasıtaları kullanarak mücadele edenlerin samimi gayretleri, dergiye gösterilen fevkalâde bir rağbetle mükâfâtlandırılmıştır. Bu rağbet, birinci sayıda yer alan ve dua makamında bulunan *"Fâtiha-i a'mâl ve mukaddime-i âmâlimiz, dîn-i mübîne hizmet ve ihvân-ı mü'mînine nasihatle müstelzim-i sa'âdet-i dâreyn olan menhec-i kavîm-i istikâmet ve sırât-ı müstakîm-i hidâyete da'vetden ibâret olmakla, mesâ'î-i vâkî'amızın hamiyyet-şi'ârân-ı ümmet tarafından hüsn-i telâkkî edileceğine ümidvârız"*⁶ satırlarındaki temennînin gerçekleştiğine dair bir işarettir.

Eşref Edip bu fevkalâde teveccühü şöyle tasvir eder:

*"Müvezzilerin "Sırâtımüstakîm, Sırâtımüstakîm" âvâzeleri caddeleri kapladı. 24 saat sürmedi, on binlerce nüshası yağma oldu, bir tane kalmadı. Tekrar bastık, yine bitti; arkasından ikinci nüsha yetiştirdi, memleketin her tarafından telgraflar yağmaya başladı. Matbaalar gece gündüz çalıştığı halde yetiştiremez oldular. Az zamanda İskodra'dan Bağdat'a ve Yemen'e kadar bütün memleket Sırât-ı Müstakîm'le doldu ve bütün İslâm dünyasına taşmaya başladı. Büyük âlimlerin, kudretli üstâdların kıymetli eserleriyle, kıymetli şiirleriyle Sırât-ı Müstakîm en birinci mecmûa halini aldı. Hele Âkif'in şiirleri bütün memleketi öyle heyecâna verdi ki..."*⁷

Sırâtımüstakîm'in yazarları arasında; Mehmet Âkif (Ersoy), Ebul'ulâ (Mardinizâde), İsmail Hakkı (Bereketzâde), İsmail Hakkı (Manastırlı), Ahmet Naim (Babanzâde), Şeyhülislâm Musâ Kâzım, Mithat Cemal (Kuntay), Mehmet Tahir (Bursalı), Tahirü'l Mevlevî (Olgun), Halil Halid (Çerkeşseyhizâde), Ahmet Hamdi (Aksekili) gibi isimler yanında Ahmet Agayef (Agaoğlu), Akçuraoğlu

⁵ Adem Efe, "Sebilürreşâd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, C. 36, s.251.

⁶ "Ed-Dînü'n-Nasîha", *Sırâtımüstakîm*, 1908, S.1, s.1.'den *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi - 1908-1925 - Sırâtımüstakîm Mecmuası*, İstanbul, 2013, C.1, s. 1.

⁷ M. Ertuğrul Düzdağ, *a.g.m.*, s.IX

Yusuf, Halim Sabit (Şibay), Abdürreşid İbrahim ve Kazanlı Ayaz (Muhammed Ayaz İshakî İdilli) gibi Türk dünyasındaki mühim kalemler de yer almaktadır.⁸

Başmuharrir Mehmet Âkif, daha sonra *Safahât*'ta yer alacak olan şiirlerini ilk defa "*Safahât-ı Hayattan*" başlığıyla burada yayımlar. "*Musâhabe-i Edebiyye*" isimli yazıları ile M. Ferid Vecdî ve Muhammed Abduh'tan yaptığı çeviriler de derginin sürekli yayımlanan makaleleri arasında bulunmaktadır.⁹

"*Sırâtmüstakîm*" adıyla neşredilen yedi ciltlik ilk 182 sayı sonunda, kuruculardan Ebu'l-Ulâ, dergiden ayrılır ve sekizinci ciltten itibaren 183. sayı Eşref Edip, Mehmet Âkif ve arkadaşları tarafından yayımlanır. Bu arada isimde de değişiklik yapılmıştır. 182. sayıda yer alan bir notta "*Aynı mesleği daha etraflı bir sûrette takip etmek üzere Sebîlürreşâd unvânı altında intişâr edecektir*" açıklaması yer alır.¹⁰

Bundan sonra derginin ihtivâ ettiği mevzûlar iki kısımda toparlanmıştır. *Sırâtmüstakîm*'de de yer alan birinci kısım ilmîdir, ikinci kısım ise siyâset ve hayât-ı İslâmîyyeden bahseder. "*Birinci kısmın muhtevî olduğu mebâhis: Tefsîr-i şerîf, hadîs-i şerîf, felsefe, içtimâiyât, fıkıh ve fetâvâ, edebiyât, târih, terbiye ve ta'lim, hutbe ve mevâiz, makâlât. İkinci kısmın muhtevî olduğu mebâhis: Makâlât, siyâsiyât, hayât-ı akvâm-ı İslâmîyye, harekât-ı ilmiyye ve fikriyye, mekâtîp (mektuplar), mabûât (basın), şu'ûn (olaylar) dır.*"¹¹

Sebîlürreşâd aynı zamanda İslâm âlemini tek bir millet gibi görüp aynı mefkûre altında toplamak endişesini de taşımaktadır. Bu minvalde "*başta Seyyid Muhammed Tevfik Efendi olmak üzere, aralarında önemli isimlerin bulunduğu en az on beş kişiyi özel muhâbiri olarak İslâm dünyasına göndermiş veya zaten gitmekte olanlardan istifâde ile onların yolladıkları değerli mektupları yayımlayarak (...) o günlerdeki durumların tasvir*" edilmesini sağlamıştır.¹²

Özellikle Rusya Müslümanları arasında önemli bir gelişme gösteren

⁸ Adem Efe, *a.g.mad.*, s. 251.

⁹ Adem Efe, *a.g.mad.*, s. 251

¹⁰ M. Ertuğrul Düzdağ, *a.g.m.*, s.X

¹¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *a.g.m.*, s.XI

¹² M. Ertuğrul Düzdağ, *a.g.m.*, s.XI

modernleşme hareketleri ile beraberinde oluşan Türkçülük fikri ve bunlarla ilgili edebî faaliyetleri, Osmanlı topraklarında duyurmuş İslâm dünyasının her köşesinden gelen mektuplara yer vererek farklı sahalarda bilgi alış verişini temin etmiştir. Hem devletin zayıfladığı hem de iletişim imkânlarının çok sınırlı olduğu bir dönemde *Sebilürreşâd*'ın, bir İslâm birliği oluşturma çabası, ayrıca dikkate değerdir.¹³

Bu arada üzerinde önemle durulması gereken bir başka nokta da derginin ilk iki cildinde Türk dünyası için son derece önemli bir faaliyet olan "Türk Derneği"¹⁴nin kuruluş tüzüğüne yer verilmiş olmasıdır. Yukarıda zikredilen birlik sağlama çabasının somut bir tezâhürü konumundaki dernek, 21 maddelik nizamnâmesini de 25 Kânûnievvel 1908'de *Sırâtümüstakîm*'de neşretmiştir. İlk iki madde şu şekildedir:

1-"Türk Derneği" adlı merkezi İstanbul'da olmak üzere sırf ilim ile uğraşır bir cem'iyet kurulmuştur.

2- Cem'iyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mâzî ve hâldeki âsâr, ef'âl, ahvâlini ve muhitini öğrenmeye çalışmak yani Türklerin âsâr-ı atıkasını, târîhini, lisânlarını, avâm ve havâs edebiyâtını, etnografya ve etnologyasını, ahvâl-i ictimâ'îyye ve medeniyet-i hâzıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp taraştırp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak, ayrıca da dilimizin açık, sâde, güzel, ilim lisânı olabilecek sûrette geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ona göre tedkîk etmektir"¹⁵

Ahmet Mithat Efendi ve Gaspıralı İsmail Bey gibi mühim isimlerin, bu konuda verdiği konferansların dergide neşredilmesi de ayrıca dikkat çekicidir.¹⁶

¹³ Ömer Çakır, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Sırât-ı Müstakîm ve Sebilür-reşâd Dergilerine Türk Dünyasından Gönderilen Bazı Mektuplar", *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, S. 5, s. 245.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nurgül Karayazı-Mustafa İsmet Uzun, "Sırâtümüstakîm Mecmuası'nın Gözden Kaçan Önemli Bir Hizmeti "Türk Derneği", *Türk Dünyasını Işıkladıranlar: M. Akif Ersoy, Hüseyin Cavid, Beynelhalk Konferansın Materyalleri*, Kafkas Üniversitesi, Bakü, 2013, s. 324-333.

¹⁵ "Türk Derneği Nizamnâmesi", *Sırâtümüstakîm*, 1908, S.1, s. 332'den *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi - 1908-1925 - Sırâtümüstakîm Mecmuası*, İstanbul, 2013, C.1, s. 314.

¹⁶ Ahmed Mithat Efendi, "Konferans Türklüğe Dâir", *Sırâtümüstakîm*, 1908, S. 20, s. 318-320; S. 21, s. 333-336; S. 22, s. 347-349'den *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi - 1908-1925 - Sırâtümüstakîm Mecmuası*, İstanbul, 2013, C.1, s. 302-303; s.315-318; s. 329-331.

Farklı görüşlere sahip pek çok yazar tarafından *Sebülürreşâd*'da hem İslâmî bilinç hem de Türklük bilinci yerleştirilmeye ve temsil edilmeye çalışılmıştır. Esther Debus, François Georgeon'dan yaptığı bir iktibasla şunları söyler: "(...) Ancak seküler veya Avrupa yönelimli yazarlar mecmûada hiçbir zaman temsil edilmemiş, bu yönelimle en başından itibaren mücadele edilmiştir. Yazarlar arasındaki tüm dağılık eğilimlere rağmen bu dönemde sadece tek bir baş vardı. Bu da *Sırâtülmüstakîm'in*"¹⁷ İslâmî fikirlerle beraber aynı zamanda Türk kültürünü de sahiplenmesi mânâsında, Osmanlı Devleti'ndeki yegâne dergi olmasıydı.

Dergi bütün bu münasebetleri sağlarken, muhtelif sıkıntılar içinde bulunan memleketi, daha fazla karıştıracak bir tutum yerine, daima birleştirici ve yatıştırıcı bir tavır sergilemeye dikkat etmiştir.¹⁸

Sebülürreşâd'ın 300 ve 301. sayıları (Haziran 1914) "*Sebilünnecât*" ismiyle çıkmıştır. Sadece bu iki sayı dışında başka bir isim kullanılmamıştır.¹⁹

309. sayıdan itibaren, Mehmed Âkif'in adı, önce "sermuharrir", ardından da "başmuharrir" ifadeleriyle dergide yer alır. İslâm dünyasına gönderilen sayılarda en fazla Âkif'in yazılarına alâka gösterilmiştir. *Sebülürreşâd*'ın dağıtımına dair, özellikle Rusya'da dönem dönem bazı zorluklar da yaşanmıştır.²⁰

Dergi, 360. sayıdan sonra İttihad ve Terakki'nin siyâsetine ters düştüğü için örfî idare tarafından kapatılır. (Ekim 1916). Yirmi ay kadar sürecek olan bu yasak ancak Sultan Vahdeddin'in cülûs günü olan 4 Temmuz 1918'de kalkar. Mütâreke döneminde uygulanan sansür sebebiyle bazı sayfalarının boş yayımlandığı ve savaş şartları sebebiyle de yayım periyodunda aksamalar olduğu malumdur.²¹

¹⁷ François Georgeon, *Aux Origines du Nationalisme Turc'den, Esther Debus, Sebülürreşad*, İstanbul, 2009, s. 33-34.

¹⁸ M. Ertuğrul Düzdağ, *a.g.m.*, s.XII

¹⁹ M. Ertuğrul Düzdağ, *a.g.m.*, s.XX

²⁰ Adem Efe, *a.g. mad.*, s. 252

²¹ Adem Efe, *a.g. mad.*, s. 252

İstanbul'da neşredilmeye başlayan dergi Mehmed Âkif'in Milli Mücadele'yi desteklemek için Anadolu'ya geçmesiyle farklı şehirlerde yayım hayatına devam etmiştir. Buna göre:

“İstanbul'da, 1-463 (27 Ağustos 1908 - 6 Mayıs 1920)

Kastamonu'da, 464-466 (25 Kasım 1920 - 13 Aralık 1920)

Ankara'da, 467-489 (3 Şubat 1921 - 24 Temmuz 1921)

Kayseri'de, 490 (24 Eylül 1920)

Ankara'da, 491-527 (10 Aralık 1921 - 22 Nisan 1923)

İstanbul'da 528- 641 (16 Mayıs 1923 - 5 Mart 1925) tarihlerinde, İstanbul'da 577, Kastamonu'da 3, Kayseri'de 1 ve Ankara'da 60 sayı çıkmıştır.”²²

Dergi, Millî Mücadele yıllarında Kastamonu ve Kayseri'de, birer sayfalık ekler dağıtarak halkın mücadele ruhunu canlı tutmaya çalışmış Mehmed Âkif ve Eşref Edib de Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde destek için vaazlar vermiştir. 464. sayıda Mehmed Âkif'in Kastamonu Nasrullah Camii'ndeki, Sevr Antlaşması'na dair vaazı yer alır. Bu vaaz hem hutbelerde okunur hem de çoğaltılıp pek çok vilâyet ve mutasarrıflıklara gönderilerek bütün cephelerde dağıtılmıştır.²³

Millî Mücadele zaferle sonuçlandıktan sonra yayım hayatını İstanbul'da sürdüren dergi, Doğudaki ayaklanmalar gerekçesiyle çıkartılan, Takrîr-i Sükûn Kanûnu bahane edilerek kapatılır. 5 Mart 1341'de (1925) 641. sayıdan sonra neşrine son verilir.²⁴

1908-1925 yılları arasındaki süreç fikrî ve siyasî açıdan oldukça çalkantılı geçmiştir. Bu süre zarfında yazarların ortak düşüncesi İslâm birliği oluşturmak olmuştur. Müsâvât, uhuvvet ve kavmiyet temaları en temel konular arasında yer alır. Gazete ve dergilerdeki din ve ahlâka aykırı yayımlara cephe alınıp asrîlik ve Batıcılık taraftarlarıyla kesin bir dille mücadele edilmiştir. Ayrıca

²² M. Ertuğrul Düzdağ, *a.g.m.*, s. XXI

²³ Adem Efe, *a.g. mad.*, s. 252

²⁴ Adem Efe, *a.g. mad.*, s. 252

Avrupalıların gelişme ve ilerleme tekniklerinin / taktiklerinin, ancak İslâm ahlâkı dahilinde olmaları kaydıyla kabul edilebileceği fikri ileri sürülmüştür.²⁵

Aynı dönemde “hükûmetin batıcı tutumuna ve İslâm’a aykırı bulduğu bazı devrimlerin yapılmasına karşı çıkan dergi, devrim söylenti ve hazırlıklarını, değişiklikler kanunlaşmıncaya kadar hak ve hakikat adına, elinden geldiğince tenkid etmekte ve kanun çıkınca bu husustaki yayımını sona erdirmektedir. Bu tutumuna kapanıncaya kadar devam etmiştir.(5 Mart 1925)”²⁶

Bundan sonraki dönemde Eşref Edip Bey, aynı minvalde “İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmûası” adlı dergiyi çıkarmıştır. Nisan 1948’e kadar neşredilen mecmûa, 100. sayısından sonra, Mayıs 1948’de “Yeni Sebîlürreşâd” adını almıştır.

“Kırk yıldır din tahsili ve din konularının mahrumu ve cahili kalmış olan halka lüzumlu olan bütün bilgileri vermeye, din hakkındaki yanlış kanaatleri düzeltmeye çalışan dergi, o mahrumluk günlerinde fevkalâde faydalı bir hizmet görmüştür.”²⁷

Yayım hayatı boyunca daima Hak’tan yana olan derginin, “millet ve memleket yolundaki hizmetlerini anlamak için yarım asırlık hayatına şöyle umûmî bir nazar atfetmek kâfidir. Hangi gazete, hangi mecmûa yarım asır böyle mütemâdiyen ve muttariden millet ve memleket hizmetinde çalışmıştır?²⁸ İşte Sebîlürreşâd’ın yarım asırlık hayatı, hep böyle mücâdele içinde geçti. Bu devrin tarihini yazacaklar, dinî ve içtimaî hadiselerin hakikî sahnelerini ve iç yüzlerini, ancak Sebîlürreşâd koleksiyonlarında bulacaklardır.”²⁹

Sebîlürreşâd, bir dünya düzeninden diğerine geçişin arefesinde, İslâm beldelerinde mevcut olan kaos ortamında, fikrî ve dinî kargaşa ile mücadele gayesiyle yayıma başlamıştır. Bugün de yaşadığımız benzer problemlere dergi yazarlarının, belirli ölçülerde başarılı oldukları, çözüm önerileri de bulunmaktadır. Bu meyanda derginin günümüz alfabesine aktarılması, ilmî bir

²⁵ Adem Efe, a.g. mad., s. 252

²⁶ M. Ertuğrul Düzdağ, a.g.m., s.XXI

²⁷ M. Ertuğrul Düzdağ, a.g.m., s.XXI

²⁸ M. Ertuğrul Düzdağ, a.g.m., s.XII

²⁹ M. Ertuğrul Düzdağ, a.g.m., s.XVI

çaba olmakla birlikte geleceğe yön verme noktasında çeşitli imkânlar da sunmaktadır. Ayrıca genç ve uzman olmayan çok geniş bir kesim, meşhûr olarak gördüğü pek çok büyük zâtın, devrin hadiselerinin içinden yazdıkları değerlendirmelerle bire bir karşı karşıya kalacak, geçmişten bugüne yansıyan mevzûlar hakkında, kirliliğe maruz kalmadan bilgi sahibi olacaktır.

Kaynakça:

Adem Efe, “Sebilürreşâd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, C. 36, s.251-253.

Esmâ Polat, *Eşref Edip Fergan’ın Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Akkuş, Ankara Üniversitesi, SBE., Ankara 2011.

Esther Debus, *Sebilürreşad*, Libra Kitap, İstanbul 2009.

Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi - 1908-1925 - Sırâtımüstakîm Mecmuası, C.1, İstanbul 2013.

Nurgül Karayazı-Mustafa İsmet Uzun, “Sırâtımüstakîm Mecmuası’nın Gözden Kaçan Önemli Bir Hizmeti “Türk Derneği”, *Türk Dünyasını Işıkladıranlar: M. Akif Ersoy, Hüseyin Cavid, Beynelhalk Konferansın Materyalleri*, Kafkas Üniversitesi, Bakü 2013, s. 324-333.

Ömer Çakır, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Sırat-ı Müstakîm ve Sebilürreşâd Dergilerine Türk Dünyasından Gönderilen Bazı Mektuplar” *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, S. 5, s. 237-246.

Yrd. Doç. Dr. Reyhan Çorak
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Türk İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı

